

Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn

Autor(en): **Andersen, John Edelsgaard**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **15 (1986)**

PDF erstellt am: **24.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858362>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

JOHN EDELSGAARD ANDERSEN

Adverbier – sprogvidenskabens stedbørn

En af sprogvidenskabens ømme punkter er ordklassen adverbier. Den lader sig ikke som de andre ordklasser definere ved nær distribution. Her er alt for mange funktioner bragt sammen til at klassen kan bringes på en éntydig formel, og den er da også ret stedmoderligt behandlet i de fleste fremstillinger. Det gælder for eksempel i Paul Diderichsen, *Elementær Dansk Grammatik* (Kbh. 1953):

Adverbierne er betydningsmæssigt den mest uensartede af alle Ordklasserne, idet de omfatter alle de Ord, man ikke har kunnet anbringe i de andre Klasser. EDG § 30

Om adverbialerne hedder det:

Adverbialer er kun negativt definerede, som Led, der har Funktion i Sætningen, men ikke er hverken Verbaler, Substantialer eller Prædikativer. EDG § 69

Disse beklagelser over uensartetheden, og den negative definition finder man stort set i alle nyere danske grammatikker.

Således står der hos Erik Rehling, *Det Danske Sprog* (3. udgave, Kbh. 1965), om biordene at de er «af betydning mere forskelligartede end nogen anden ordklasse», og at disse ord kunne opfattes som en række klasser (Kap. 4 § 71). Andre sprogforskere, Erik Oxenvad, *Vort Sprog* (Kbh. 1937), og Kr. Mikkelsen i *Dansk Ordføjningslære* (Originalår 1911, nyt optryk Kbh. 1975), giver helt afkald på at formulere en betydningsdefinition og nævner i stedet en række eksempler. Mikkelsen opregner med vanlig junggrammatisk iver 16 kategorier af biord der kan stå i neksusfeltet (§ 234). Men også hos ham må ord som «jo», «da», «vel» finde sig i at blive kaldt «svage biord».

I den mig bekendt nyeste universitetsgrammatik, nemlig Erik Hansens *Dæmonernes Port* (Kbh. 1977) er biordene stadigvæk negativt definerede stedbørn: «Adverbier er en meget uensartet restgruppe, nemlig de ord der ikke hører til i nogen af de otte grupper ovenfor.» (p. 36)

Hvad er forklaringen på denne overfladiske og stedmoderlige behandling af adverbierne i dansk grammatik? Ja hos H. G. Wiwel, der skriver mere skarpt og blodrigt end flertallet af danske grammatikere, er det adverbiernes egen skyld! De er faktisk små og uvæsentlige ord der ikke fortjener større omtale. Det er ifølge Wiwel i *Synspunkter for dansk Sproglære* (Kbh. 1901), med rette de hedder biord, for de er «ringe ord». De fleste af dem hører, stadig ifølge Wiwel, til sprogets mindste ord; men her har Wiwel nu nok overvurderet de positive kendsgerninger som han satte så højt.

Syntaktisk/semantisk bestemte adverbialer

De adverbialer som jeg her vil analysere er i den traditionelle grammatik søgt karakteriseret ved syntaktisk funktion som sætningsadverbialer, og topologisk som neksusadverbialer. Endvidere er disse adverbialer blevet beskrevet ud fra nogle semantiske træk.

Således skriver Diderichsen i *Sætningsleddene og deres stilling*, optrykt i *Helhed og Struktur* (Kbh. 1966, p. 376):

Bortset fra de allerede nævnte trykløse adverbier (*jo, vel* osv.) er der næppe nogen adverbielle ord eller led der ifølge ydre kriterier skal stå i neksusfeltet. Men der kan opstilles nogle rækker af semantisk nær beslægtede ord der udelukkende kan stå i dette felt (samt til dels i fundamentfeltet). Den vigtigste gruppe (1) omfatter betydningsskalaen fra nægtelse over tvivl, mulighed og sandsynlighed til sikkerhed og bekræftelse: *ikke, ej, ingeniunde, næppe, nok, vel sagtens, just, netop*; desuden en række afledninger på *-lig*: *formodentlig, forhåbentlig, sandelig, visselig, virkelig, forventelig*, eller *-vis* (*mulig-, rimelig-, sandsynligvis* ofl.), samt adjektiver (i neutrum): *sikkert, vist, bestemt*. Hertil slutter sig eder som *s'gu, såmænd, fa'me* osv. En semantisk beslægtet gruppe (2) angiver i hvilket omfang eller i hvilken grad noget finder sted: *kun, blot, nær, helt, fuldkommen, overhovedet, højst*. Gruppe (3) betegner en vurdering (den talendes eller subjektets): *desværre, heldig-, lykkelig-, beklageligvis; gerne, nødig*. En sidste gruppe er semantisk nært beslægtet med konjunktioner, idet de pågældende adverbier på en eller anden måde angiver forholdet til den foregående sætning: *dog, alligevel, imidlertid, endvidere*; således også en række sammensætninger med *der-*: *der-næst, -på, -hos*; (*tillige, desuden, endelig, atter* kan lejlighedsvis også stå i indholdsfeltet, delvis med afvigende betydning).

Også i Kr. Mikkelsens *Ordføjningslære*, der opregner 16 grupper af sætningsadverbier, findes en lignende skala. I § 47 findes en samlet liste over de semantiske træk, der karakteriserer sætningsadverbialerne. Den indeholder følgende træk: benægtelse, tilnærmelse, forøgelse, formindskelse, overensstemmelse og fremhævelse.

På trods af denne indgående semantiske beskrivelse er erkendeinteressen stadig centreret om ordføjningen. Kr. Mikkelsens lange opremsninger af semantiske grupper tjener, som Diderichsens, kun til at bestemme led med en særlig (afvigende) placeringsmulighed.

Med Diderichsens sætningsskema indføres også muligheden for at angive semantiske og funktionelle kriterier for grupper af sætningsled. Således er det ifølge Diderichsen karakteristisk for leddene i neksusfeltet at de er relativt indholdstomme. Og så er adverbialleddene igen blevet defineret negativt, nemlig ved fravær af betydning og konkret indhold. Men er der ingen positiv bestemmelse af leddene i neksusfeltet? Diderichsen skriver om neksusleddene, at de konstituerer eller karakteriserer hele sætningen. I EDG § 69 siges at visse adverbielle led kan angive i hvilket omfang den hele neksus kan siges at finde sted, og at de således stemmer overens med karakteren af de øvrige led i neksusfeltet. Hvordan kan de adverbielle led i neksusfeltet på én gang være indholdstomme led med svag betydning og samtidig høre til sætningens mest betydningsfulde led?

Det deskriptive analytiske sprogsyn gør det meget vanskeligt at forstå den form for betydningsfuldhed, de betydningsrelationer som de adverbielle led markerer eller aktualiserer. Igen kan grammatikkens afkald på at beskæftige sig med dette betydningsparadoks fortolkes som en nødvendig konsekvens af en bestemt opfattelse af betydning – nemlig som denotationisme, en opfattelse af sprog-virkelighedsproblemet som afspejling, og en opfattelse af forholdet sprog-system og sprogbrug som sætter system før brug. Endelig har traditionens nedvurdering af de små og ringe biord vel også bevirket at det er svært at få øje på grammatiske problemer af almen metodologisk art, når de viser sig i adverbialbehandling.

«Hvordan nikker biologerne?»

For at prøve hvad vi får at vide om sætnings- eller neksusadverbialer i grammatikken kan vi undersøge et konkret eksempel. Diderichsen holdt i 1959 en forelæsning på Københavns Universitet i anledning af 150-året for Darwins fødsel, og her sagde han:

Biologerne vil formentlig nikke genkendende til en opfattelse af sprogets udvikling der er lige så gammel som den sammenlignende sprogvidenskab selv.

(Her citeret fra *Helhed og Struktur*, p. 329)

Takket være de præcise syntaktiske beskrivelser kan vi bestemme hvor i ytringen «formentlig» står, og vi kan også se at adverbialet står på den plads hvor vi ville forvente at finde det. Men der er da andre ting som er interessante i forbindelse med dette eksempel. Hvorfor har Diderichsen brugt «formentlig» der? Ville det ændre noget hvis man undlod det? I hvilken forstand konstituerer eller karakteriserer det hele *ytringen*? Hvilken betydning har det i øvrigt at vi her arbejder med *ytringer* og *ikke* med sætninger? Angiver «formentlig» i det hele taget noget om «i hvilket omfang den hele neksus kan siges at finde sted»? Disse spørgsmål og mange andre af samme type giver den topologiske analyse ingen svar på.

Det jeg først og fremmest savner i de traditionelle sproglige beskrivelser, er markeringen af de pragmatiske relationer, mellem den talende og det han siger, mellem taler og hører. «Formentlig» har ikke et klap at gøre med nikkeriet og dets omfang. Det markerer en bestemt holdning hos Diderichsen og det har flere funktioner der ikke er afhængige af *ytringens* propositionelle indhold. For det første angiver «formentlig» at den talende har en bestemt vidensbaggrund og at den er relevant. Det er pragmatisk synonymt med et epistemisk verbum som, «Jeg tror», eller bedre «Jeg har grund til at tro at».

For det andet angiver «formentlig» noget om kvaliteten af den viden på baggrund af hvilken Diderichsen udtaler sig. Den der bruger «formentlig» giver udtryk for, at han har overvejende grund til at tro at det forholder sig som han siger, og at han i det mindste har flere argumenter for, end argumenter imod. «Formentlig» udtrykker en ret stor grad af sikkerhed.

Endelig er den tredje pragmatiske funktion, høflighedsmarkeringen. Diderichsen vælger det pragmatisk rigtige høflige adverbial, der ikke forudsætter noget om de biologiske kolleger, men blot forsigtigt udtrykker: «Jeg formoder at biologerne vil nikke genkendende, men det er da muligt at jeg tager fejl.»

I det følgende vil jeg søge at generalisere og uddybe beskrivelsen til at gælde alle adverbialer af samme type som «formentlig».

Refleksions-adverbialer

De sætningsled jeg her beskriver, falder stort set ind under den gruppe man kalder sætningsadverbialer. Denne etablerede term vil jeg imidlertid gerne undgå, og kalder mine adverbialer for refleksions-adverbialer. Det er der flere grunde til. Vi har i forvejen i grammatikken en lignende term for ord (pronominer) der angiver at subjektet retter en handling mod sig selv. Sprogvidenskaben har traditionelt ikke haft lejlighed til at skelne mellem arten af refleksive handlinger, men i sprogfilosofisk indstilling er denne skelnen vigtig.

Den refleksive sprogfunktion er en sproglig selvtematisering hvor sproget på én gang er tema og medium. Og de adverbialer der markerer en handling i sproget der peger tilbage på sproget selv, og på det talende jeg i dets funktion som deltager i kommunikationsfællesskabet, kalder jeg for *refleksions-adverbialer*.

En anden grund til at undgå betegnelsen sætningsadverbialer, er at sætningen er sprogforskerens konstrukt. Sætningen fremkommer ved en abstraktion fra ytringen og alle dens eksterne pragmatiske relationer. I abstraktionen fra ytringen til den blege og blodfattige sætning forsvinder de forudsætninger og relationer der skal til for at forstå og beskrive «sætningsadverbialerne», der retteligen burde hedde «ytrings-adverbialer».

Refleksions-adverbialerne karakteriserer hele ytringen, men de refererer også til noget der ikke er udtrykt men blot forudsat i ytringen. Det drejer sig for eksempel om den talendes vidensbaggrund, hans forpligtelse over for en samtalepartner, den andens krav til den talende, de gensidigt forudsatte betingelser for at være og blive sammen i sproget, osv. Følgende to adverbial-eksempler refererer henholdsvis til noget der er forudsat og til noget der er udtrykt:

- (1) Der kom en soldat marcherende hen ad landevejen.
- (2) Der kom formentlig en soldat marcherende.

Adverbialet i eksempel (1) kommenterer noget af det der er udtrykt i denne berømte eventyrindledning, nemlig hvor soldaten kommer marcherende . . .

«Formentlig» i eksempel (2) peger på noget som ikke er udtrykt, men derimod forudsat, nemlig et talende subjekt, erfaringsbaggrunden og den talendes egen vurdering af det grundlag på hvilket han udtaler sig. Hvis H. C. Andersen havde indledt eventyret med eksempel to, så havde han ikke bare indført soldaten, men også sig selv, og så var det slet ikke blevet til et eventyr.

Refleksions-adverbialerne står ikke bare uden for det propositionelle indhold som de ledsager, men de er også signaler for at der findes en uden for det propo-

sitionelle stående fortæller eller afsender. De refleksive adverbialer hører ikke til ytringens propositionelle indhold, men markerer hvordan jeg vil at det sagte skal forstås, hvordan det skal gælde/tælle i situationen.

Den traditionelle grammatiks lange remser der søger at angive de refleksive adverbialers betydningsindhold er noget rod og gør mere skade end gavn fordi de ikke inddrager og ikke kan inddrage distinktionen ovenfor mellem det propositionelle og den talendes kommentarer til det propositionelle. Når adverbialer som *ikke, næppe, nok, netop, formodentlig, virkelig, tydeligvis* skal stå i neksusfeltet så har det intet at gøre med at de omfatter betydningskalaen fra nægtelse over tvivl, mulighed og sandsynlighed til sikkerhed og bekræftelse. De står i neksusfeltet fordi de angiver et aspekt hvorunder den hele ytring skal forstås og behandles, de angiver den talendes forhold til det sagte. At det forhold så kan karakteriseres med remsen ovenfor, er i og for sig uden betydning. Det er deres refleksive funktion der gør dem til noget særligt, ikke deres semantiske indhold.

For alle refleksive adverbialer (og for alle andre refleksive elementer i sproget) gælder det altså, at de ikke er del af ytringens propositionelle indhold. De er ikke beskrivelser, ikke konstateringer, ikke hævdelser af noget sagsforhold. De hører ikke til det som hævdes. Den der siger at der formentlig eller formodentlig kom en soldat marcherende, han har ikke beskrevet eller konstateret en formodning. Formodningen er udtrykt sprogligt. Der *sker noget* men der hævdes eller beskrives ikke. Derfor kan de refleksive adverbier ikke negeres. (**Der kom ikke formentlig en soldat marcherende . . .*) Lidt mere formelt sagt *er de refleksive adverbialer ikke prædikater, men operatorer*. (For en definition, se for eksempel Jens Allwood m. fl.: '*Logik för lingvister*', p. 88 ff., Lund 1972.) Herigennem udtrykker man sin holdning til det hævdede og derigennem noget om de forpligtelser man accepterer, at der følger af det sagte. Refleksive adverbialer gælder som opfordringer til høreren om at opfatte det sagte på en bestemt måde og som opfordring til at stille bestemte, men ikke alle mulige krav og problematiserende spørgsmål. I vid forstand udtrykker de refleksive adverbialer noget om hvilken samtalemodus der styrer talen og hele det sproglige samvær.

Hvorfor bruger vi refleksions-adverbialer?

Den danske grammatiske tradition har ikke været i stand til at beskrive de refleksive adverbialer og det skyldes at de pragmatiske beskrivelseskategorier enten ikke har været opdaget eller at de under henvisning til arbejdsdeling er blevet glemt eller gemt til senere brug. Men er det en tilstrækkelig betingelse for at forstå og opdage den refleksive funktion, at man indfører pragmatiske begreber som afsender, modtager, ytring, kommunikationssituation? Det kan vi desværre ikke få svar på ved at undersøge de danske behandlinger af emnet men der findes en meget udførlig tysk adverbialundersøgelse (Renate Bartsch, *Adverbialsemantik*, Frankfurt a.M. 1972), hvor også pragmatikken er med.

Heri kan man læse følgende udmærkede parafrase af de reflektive adverbialers betydning:

«x vermutet p» bedeutet dann, daß x eine bestimmte Haltung bezüglich einer Ausweisungssituation von p hat, die unterschiedlich ist von der, die vorliegt, wenn x p behauptet: Wenn x p behauptet, so ist x bereit, 1. seine Behauptung durch Ausweisung von p gegenüber seinen Hörern zu rechtfertigen. 2. richtet sich x darauf ein, daß p in einer Ausweisungssituation beweisbar ist. Wenn x aber p vermutet, so verpflichtet er sich damit gegenüber seinen Hörern nicht, für die Ausweisung von p einzustehen. Er richtet sich zwar darauf ein, daß in einer Ausweisungssituation p als wahr erweisbar ist, aber er ist nicht ganz darauf fixiert, sondern auch darauf eingrichtet, daß p sich als falsch erweisen könnte. Im Vergleich zu «x behauptet p» ist also in «x vermutet p» eine andere Beziehung von x zu seinen Hörern bezüglich der Rechtfertigungsverpflichtung und außerdem eine andere Beziehung von x zu Ausweisungssituationen von p angegeben.

(Bartsch, p. 50f.)

Med 'vermutlich' forpligter den talende sig mindre eller svagere over for den anden i forhold til en erklæret hævde. Det er relationen mellem de talende i en mulig retfærdiggørelses- eller testsituation der ændres ved brugen af reflektive adverbialer. Så langt er vi enige men når det kommer til at forklare hvorfor vi forpligter os, hvorfor vi underkaster os testsituationer osv., så skilles vore veje. Renate Bartsch kommer ikke eksplicit ind på hvorfor vi er forpligtede, hvad der betinger den 'Ausweisungssituation' som x er forpligtet til at gå ind i.

For at opfatte alle disse adverbialer, som Bartsch nævner og parafraserer så udmærket, som markeringer af en generel reflektiv sprogfunktion må man tage udgangspunkt i den ikke analytiske sprogfilosofi. Kun en normativ sprogopfattelse kan placere forpligtelser på retfærdiggørelser og sandhed, som alment kommunikative forudsætninger eller mulighedsbetingelser. Og kun ud fra en normativ sprogteori kan brugen af de reflektive adverbialer forstås som den talendes forsøg på at orientere sin tale efter sådanne uomgængelige krav som at tale sandt – være vederhæftig – og forsvare sine ytringer praktisk.

Normerne om at enhver ytring gælder som sand, vederhæftig og rigtig er i universalpragmatikken understøttet af en slags transcendental argumentation der ligner Kants ræsonnement over den objektive tidsfølge. Kun hvis vi opfylder disse normer eller i det mindste er i stand til at afgøre om de er opfyldt, har vi forudsætninger for at foretage fundamentale distinktioner som at skelne mellem falsk og sandt både hvad angår den ydre og den indre natur – og vi kan skelne og bevæge os fra det teoretiske til det praktiske argumentationsfelt – vi kan skelne mellem pragmatiske 'Klughedsregler' og objektive praktiske normer. Det vil sige at der bag hverdagens sprogbrug, også kaldet sprogpil, må ligge et transcendentalt sprogpil, hvor vanskelighederne for talende med at nærme sig en gensidig reflektiv forståelse og gennemsigtighed er ophævet. Dette sprogpil er transcendentalt i den forstand at det, som kausaloven, ikke er empirisk erfaret, samtidig med at det er en mulighedsbetingelse for at vi kan det vi kan, nemlig tale sammen. Således udformer Universalpragmatikken sin argumentation for at ikke alle subjektets forudsætninger nødvendigvis er subjektive.

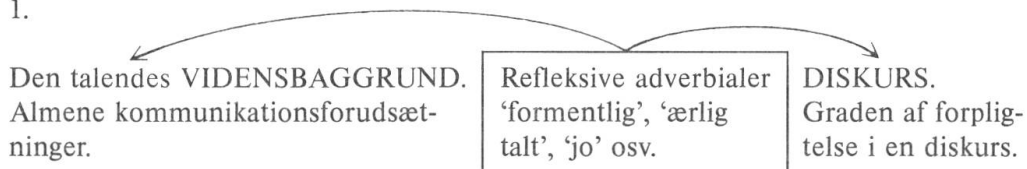
Betegnelsen ‘transcendentalt sprogspil’ bruges til at markere sammenhængen mellem den normative sprogteori og den traditionelle transcendentalfilosofi. Den anvendes først og fremmest af Karl-Otto Apel i *Transformation der Philosophie*, Frankfurt a.M. 1973, bd. II, p. 155 ff. Habermas undgår udtrykket ‘transcendentalt sprogspil’ og taler i stedet om en ‘herredømmefri diskurs’ i en ‘ideal tale-situation’ som modsætningen til den empiriske ‘ufuldkomne’ kommunikative handlen.

Bag denne terminologiske uenighed i Universalpragmatikken ligger Habermas’ opfattelse af at den måde hvorpå sproglig viden tematiseres i sprogvidenskaben (rekonstruktion) ikke er forenelig med transcendentalfilosofiens klare skelnen mellem apriorisk og aposteriorisk viden. (Jvf. Jürgen Habermas, *Was heißt Universalpragmatik?*, in: Karl-Otto Apel, Hrsg.: *Sprachpragmatik und Philosophie*, Frankfurt a.M. 1976, p. 198 ff.)

Til grund for Habermas’ skelnen mellem kommunikativ handlen og diskurs, ligger den samme sproglige distinktion som jeg har behandlet ovenfor om informativ propositionel sprogfunktion over for den refleksive. Diskursen er stedet for den sproglige gyldighedsrefleksion. Men hvordan kommer man fra den kommunikative handlen til diskursen?

Netop sprogets refleksive funktion er mulighedsbetingelsen for at integrere kommunikativ handlen og diskurs. Den talende bruger de refleksive elementer herunder adverbialerne til at åbne for eller invitere til diskursive problematiseringer, måske markerer han blot at han anerkender diskursforpligtelsen, men i øvrigt ikke mener at det er nødvendigt, at afbryde samtalen. Kort sagt, gennem anvendelsen af refleksive adverbialer anerkender sprogbrugeren de kommunikative normer og viser desuden villighed til at optage diskurs. Dette kan beskrives i følgende to modeller:

1.

I modellen er det vist hvordan de refleksive adverbialer har en *dobbeltfunktion*. De peger dels tilbage på forhold i ytringens tilblivelseshistorie, dels frem mod de spørgsmål og problematiseringer som den talende vil gå ind på i en mulig fremtidig diskurs.

De to funktioner er tæt forbundne og det at adverbialerne også peger fremad er på ingen måde uforeneligt med deres refleksive funktion. Den sproglige markering af forpligtelse i forhold til det ytre kommer i stand gennem en reflektiv gennemlysning af ytringsgrundlaget, der enten kan være indholdsmarkeret i ytringen (for eksempel ved ‘sædvanligvis’, ‘tydeligvis’) eller også blot formelt markeret (for eksempel ved ‘muligvis’, ‘helt sikkert’, ‘vel’). Det vil sige at refleksionen ligger til grund for forpligtelsen i den forstand, at princippet om betydningsfuldhed, eller om at der skal være en pointe i det man siger, fordrer at de

refleksive 'oplysninger' skal kunne bruges til noget. Og det er præcis hvad der sker når de refleksive elementer også opfattes som invitation til eller åbning af diskurs. Når man ytrer sig om sin vidensbaggrund, er pointen at man derved også markerer hvilke fremtidige handlinger samtalepartneren kan vente sig, og hvilke, han kan tillade sig.

Med de refleksive adverbialer markeres også et muligt skift i samtalemodus som det ses af denne model:

Den kommunikative handlen forudsætter at parterne mødes i gensidig tillid, at normerne og princippet overholdes og især anerkendes. Med de refleksive adverbialer angives et forbehold, en mangelfuld tale/videns baggrund i forhold til det transcendentale sprogspils ideale krav. Herved udtrykkes tvivlen, og med tvivl mener jeg ikke bare mistanke eller afvisning, men også tvivlen som et resultat af den talendes egen refleksion, hvorefter det refleksive adverbial bruges som en opfordring til samtalepartneren om en dialogisk støtte i en dybere selvrefleksion. Diskursen fortsætter indtil tvivlen er væk, eller i det mindste til at leve med og et nyt tillidsforhold der tillader videre kommunikativ handlen er genoprettet. Principielt er diskursen uendelig, men hvis alle altid førte diskurs – ja så var hverken diskurs eller kommunikation mulig – tænk bare på englenerne der er kommet igennem diskursen, de taler ikke.

Fire typer af refleksions-adverbialer

Afsluttende vil jeg vise at der ud fra denne pragmatisk refleksive kategorisering af adverbialerne kan opstilles fire typer af refleksions-adverbialer, nemlig:

- Kriteriemarkører.
- Adverbialer med vurderende funktion.
- Engagementsmarkører og Distancemarkører.
- Kompositionsmarkører.

1. Kriteriemarkører

Kriteriemarkører kan altid forekomme i konteksten:

at p, er – sandt/rigtigt.

De er udsagn om *hvor* sandt og hvor rigtigt, men de er andet og mere end det. Det er rigtigt at de markerer forskellige grader af *sikkerhed*, deri havde den traditionelle grammatik ret, men da de ikke er prædikater, har tvivlen og sikkerheden

ikke primært at gøre med det ytrede, men med den talendes forhold til sin ytring, og det er dette forhold som kriteriemarkørerne graduerer.

Her følger en række eksempler på adverbielle kriteriemarkører ordnet efter den grad af sikkerhed de udtrykker:

Givetvis, utvivlsomt, selvfølgelig, åbenbart, tydeligvis, tilsyneladende, sandsynligvis, formodentlig, formentlig, næppe, muligvis, nok, måske, velsagtens, vistnok.

Der findes teksttyper og kommunikationssituationer hvor den talende nødvendigvis må anvende eller bør anvende kriteriemarkører. Det gælder videnskabelige artikler, der normalt vrimler med refleksive forbehold og kriteriemarkører. I de videnskabelige sprogpil er den refleksive indstilling nødvendig og alment accepteret. Kravet om ikke at sige mere end der er bevis for kan føre til at mange forskere næsten ingenting siger. Kriteriemarkørerne bruges i det hele taget flittigt i situationer hvor problematiseringsberedskabet er meget højt. For eksempel under internationale kriser. Således gik en «mulig» eller «formodentlig» u-båd i den svenske skærgård verdenspressen rundt for nogle år siden. Midt i al alvoren morede journalisterne sig over den formentlig nødvendige diplomatiske forsigtighed i de svenske udtalelser om u-båden. Nyhedsformidlingen i massemedierne er et godt eksempel på en kommunikationssituation, hvor man må «veje sine ord». Her bruges en masse refleksive forbehold og andre markeringer af distance til det sagte, især hvis emnet er kontroversielt.

2. Adverbialer med vurderende funktion

Til denne gruppe hører adverbialer som:

Beklageligt, desværre, forbavsende, glædeligt, heldigvis, skuffende, ærgerligt nok, ubegribeligt, uhørt, utroligt.

De udtrykker den talendes vurderende kommentar til det ytrede. Samtalepartnere opfordres ikke til at spørge kritisk til vidensgrundlaget som ved kriteriemarkørerne, det tages her for givet. Han kan derimod spørge til vurderingsgrundlaget. «Hvorfor siger du desværre?».

Til forskel fra kriteriemarkørerne der angiver ytringens realitetsrelationer, forudsætter de vurderende adverbialer realiteten eller *faktiviteten* i de ytringer de kommenterer. Dette er formentlig grunden til at de to typer af refleksiver ikke kan kombineres med hinanden.

* *John kommer beklageligvis måske i morgen.*

Den ene type sætter spørgsmålstegn ved det som den anden tager for givet.

3. Engagementsmarkører og Distancemarkører

3.1. Engagementsmarkører

«Han sagde altid ærlig talt – så ham var der noget muggent ved». (Storm P.)

Storm P.'s kommentar til 'ærlig talt' viser, at vi her har en gruppe refleksiver der ofte (oftest) misbruges eller udnyttes strategisk, og at vi godt ved det. Med enga-

gementsmarkører mener jeg at den talende udtrykker en særlig oprigtighed, eller forpligtende holdning til det sagte. Det antydes at den talende involverer sig selv som person, taler på egne vegne. Men denne selv fremstilling lider af al refleksions svaghed, den objektiverende distance. I samme øjeblik man kommenterer sin egen (sproglige) handlen i stedet for at handle, kommer muligheden for forstillelse, svig og bedrag ind i billedet. Derfor stoler vi mere på det som den anden gør eller siger end på det han siger han gør eller siger han siger. Vi stoler mere på det non-verbale end på det verbale sprog osv.

Til engagementsmarkøerne regner jeg adverbialer som:

Alvorligt talt, bogstaveligt talt, dybest set, egentlig, faktisk, i al fortrolighed, i virkeligheden, mellem os sagt, når alt kommer til alt, oprigtigt talt, ærlig talt.

3.2. Distancemarkører

En gang imellem er vi nødt til at sige noget, selv om vi ikke er parate til at tage alle de konsekvenser og forpligtelser på os som følger heraf. Når vi vil bruge sproget uden selv at være i det, så har vi god brug for distancemarkører. Til denne gruppe regner jeg for eksempel:

Groft sagt, i og for sig, i store træk, ligesom (lissom), mildt sagt, om jeg så må sige, som bekendt, som de fleste ved, det der med sådan et fint/moderne ord kaldes.

Ofte bruger vi distancemarkøerne til at tage brodden af et skarpt eller meget kategorisk udsagn. På den måde kan man dække sig ind, man får sagt sin mening og man har alligevel ikke sagt noget. Den mest velkendte distancemarkering er ikke adverbial, det er brugen af ordet «såkaldt». Hermed markerer man at det er andres ord man benytter eller at man ikke er enig i den betydning der normalt tillægges det pågældende ord eller begreb.

4. Kompositionsmarkører

Som kompositionsmarkører fungerer udtryk som:

Alligevel, derefter, med andre ord, desuden, i forlængelse af det der blev sagt, hvis jeg lige må sige noget ganske kort, indledningsvist sagt, hvis vi ser på side 2/linje13, så . . ., for at knytte an til, i lighed med, i modsætning til, afslutningsvis, yderligere.

Disse adverbialer er de mest konkrete af refleksiverne. De angiver hvordan det sagte forholder sig til andre dele af talen, som oftest det foregående, men det behøver ikke at være tilfældet. Kompositionsmarkøerne er altså refleksive i præcis den samme forstand som de øvrige grupper der her er nævnt. De er ikke en del af ytringens propositionelle indhold, de er derimod den talendes anvisning på, eller kommentar til, hvordan det propositionelle skal forstås. Ud over at markere hvor i et forløb der tales, har kompositionsmarkøerne også en legitimerende funktion. For mange gælder det at de ikke kan tage ordet i en forsamling

uden først at have undskyldt eller legitimeret at de kommer ind. Det samme gælder ved afslutning, afgivelse af ordet. Brugen af kompositionsmarkører kan således nemt komme til at markere en usikkerhed hos den talende, en usikkerhed som måske netop skulle overvindes ved den refleksive markering.

Afslutning – om sprogvidenskabelige stedbørn

Om skolens stedbørn, de tunge, forstyrrende elever med deres deficit og restringerede koder, ved vi nu dette at de ikke altid bliver behandlet rigtigt og at skolen ikke tilbyder en undervisning der kan aktivisere dem. Det samme gælder for sprogvidenskabens stedbørn, de «små og ringe» biord. Med de sædvanlige inddelingskriterier er adverbierne blevet reduceret til en uensartet restgruppe. Gennem den pragmatisk refleksive tematiseringsmåde som her er anlagt og som giver anledning til nye sproglige kategoriseringer bliver adverbi(al)erne på ny interessante. De fremstår som den centrale mulighed for at få indsigt i sprogets refleksive funktion. Den refleksive sprogfunktion og de adverbielle markeringer heraf gør det muligt at overleve med sproglige ideale normer om sandhed, vederhæftighed og rigtighed, i en verden der er alt andet end ideal.

Selvfølgelig skaber indsigt i refleksive pragmatiske forhold omkring sproglige ytringer ikke af sig selv et bedre sprogligt samvær, men den giver mulighed for at bedømme hvor langt fra, eller tæt på de ideale normer vi faktisk er, om vi er på vej til at realisere dem eller om vi er på vej den modsatte vej. Vi har mulighed for at undersøge i hvilke situationer, i hvilke teksttyper de refleksive markeringer udnyttes strategisk, hvor de undlades, hvornår i barnets sprogudvikling de beherskes, osv. Erkendeinteressen bag disse undersøgelser er ikke knyttet til opklaringen af strukturelle regelmæssigheder i sprog og sprogbrug; nej interessen retter sig mod at holde fast på personen, på subjektet i talen. Så længe der er sprog er der håb. Så længe undertrykkelse og umyndiggørelse endnu anerkender sproget som et medium, så længe levnes der endnu plads til et endnu ikke totalt opløst subjekt. Men også sproget kan blive tomt, éndimensionalt og umenneskeligt. Indsigten i den sproglige refleksion og de ideale normer udgør en nødvendig betingelse for at kæmpe imod, og forsvare vores position mellem englens og dyrene, som sprogbrugere.

Litteratur

- JENS ALLWOOD m. fl., *Logik för lingvister*, Lund 1972.
KARL-OTTO APEL, *Transformation der Philosophie*, bd. I-II, Frankfurt a. M. 1973.
RENATE BARTSCH, *Adverbialsemantik*, Frankfurt a. M. 1972.
PAUL DIDERICHSEN, *Elementær dansk Grammatik*, København 1957.
PAUL DIDERICHSEN, *Sætningsleddene og deres stilling – 30 år efter*, in: *Helhed og Struktur, Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger*, København 1966.
AAGE HANSEN, *Moderne Dansk*, bd. I-III, København 1967.

- JÜRGEN HABERMAS, *Was heißt Universalpragmatik?*, in: K.-O. APPEL (Hrsg.), *Sprachpragmatik und Philosophie*, Frankfurt a. M. 1976.
- ERIK HANSEN, *Modal interessens*, in: Danske Studier 1972.
- ERIK HANSEN, *Dæmonernes Port*, København 1977.
- HOLGER JOHANSEN, *Om adverbets plads*, in: Danske Studier 1928.
- KRISTIAN MIKKELSEN, *Dansk Ordføjningslære*, København 1911, Nyt optryk København 1975.
- ERIK OXENVAD, *Vort sprog*, København 1937.
- ERIK REHLING, *Det Danske Sprog*, 3. udg. København 1965.
- JOHN R. SEARLE, *Expression and Meaning*, Cambridge 1979.
- MONIKA WESEMANN, *Die dänische Partikel «ellers» und ihre deutschen Entsprechungen*, in: Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik. Sonderband I, København 1980.
- HARALD WEYDT (Hrsg.), *Aspekte der Modalpartikeln*, Tübingen 1977.
- H. G. WIWEL, *Synspunkter for dansk Sproglære*, København 1901.